

SAMENVATTING

In veel landen binnen en buiten Europa zien we hoe academische vrijheid kan worden ondermijnd wanneer het recht geen adequate juridische bescherming biedt. Ook in Nederland staat academische vrijheid onder druk: internationale indicatoren voor academische vrijheid laten al enkele jaren een dalende trend zien. Daarom heeft het ministerie van OCW de KNAW gevraagd te beoordelen of academische vrijheid in Nederland op dit moment voldoende juridisch beschermd is, en welke manieren er zijn om academische vrijheid eventueel beter te beschermen.

Academische vrijheid vormt een voorwaarde voor de ontwikkeling van betrouwbare kennis en is daarmee van fundamenteel belang voor de samenleving. Tot de individuele academische vrijheid behoort de vrijheid van onderzoekers en docenten om wetenschappelijk onderzoek te doen, hun bevindingen naar buiten te brengen, en onderwijs te geven. Daarnaast heeft academische vrijheid ook een collectieve dimensie; daarbij draait het om de institutionele autonomie van kennisinstellingen, *self-governance* van de academische gemeenschap, adequate arbeidsvoorwaarden en voldoende financieringsmogelijkheden. Deze aspecten zijn tevens randvoorwaarden waaraan moet worden voldaan om individuele academische vrijheid te kunnen beschermen. De academische vrijheid is niet absoluut, maar wordt begrensd door wetten, institutionele verantwoordelijkheden en professionele normen.

Academische vrijheid geniet in Nederland wel enige juridische bescherming, onder meer door artikel 1.6 van de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (WHW), dat stelt: 'Aan de instellingen voor hoger onderwijs en aan de academische ziekenhuizen wordt de academische vrijheid in acht genomen'. Ook Europese grondrechten en verdragen zoals het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens bieden enige bescherming, met name wanneer een bedreiging van de individuele academische vrijheid

kan worden gekwalificeerd als een beperking van de vrijheid van meningsuiting. Voor andere vormen van academische vrijheid biedt zij minder bescherming. Denk aan de aantasting van institutionele autonomie via politieke inmenging en financieringsprikkel, de structurele verschraving van ongebonden onderzoek door verschuivingen van geldstromen, en de kwetsbaarheid van wetenschappers in arbeidsrechtelijke conflicten over de grenzen van hun academische vrijheid. De Nederlandse Grondwet kent geen expliciet grondrecht op academische vrijheid en artikel 1.6 WHW is te algemeen geformuleerd om als effectieve rechtsnorm te functioneren.

De KNAW concludeert daarom dat academische vrijheid op dit moment niet voldoende is beschermd in het Nederlandse recht, mede in het licht van de toenemende bedreigingen. Beter juridische bescherming van academische vrijheid is dan ook gewenst. Dit advies identificeert drie samenhangende aanpassingen om academische vrijheid in Nederland beter te beschermen:

1. Versterking van de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek

Artikel 1.6 van de WHW is nu te algemeen geformuleerd en biedt daardoor onvoldoende duidelijkheid over de inhoud en reikwijdte van academische vrijheid, en de verantwoordelijkheden van wetenschappers, instellingen en de overheid die deze met zich meebrengt. De wetgever zou het artikel moeten aanpassen door de huidige passieve formulering ('wordt in acht genomen') te vervangen door een actieve verplichting voor overheid en instellingen om academische vrijheid te beschermen en te waarborgen. Een herziene bepaling zou ook conceptuele helderheid moeten bieden. Zo moet het expliciet vastleggen op wie de bescherming van toepassing is, waarbij het zowel de individuele academische vrijheid als de institutionele autonomie van kennisinstellingen erkent. Ook moet het verduidelijken onder welke voorwaarden beperkingen van academische vrijheid mogelijk zijn. Ten slotte moet het herziene artikel een norm bieden waarop individuen zich kunnen beroepen als zij tegenover hun instelling staan, en instellingen op hun beurt als zij tegenover de overheid staan.

2. Verankering van academische vrijheid in de Grondwet

Opname in de Grondwet zou de academische vrijheid minder afhankelijk maken van wisselende politieke verhoudingen en de beperkte bescherming door bestaande wetgeving, verdragen en Europees Unierecht. Bovendien zou dit onderstrepen dat academische vrijheid een zelfstandig grondrecht is, dat niet kan worden gereduceerd tot de vrijheid van meningsuiting. Hierbij verdient een afzonderlijke, hybride grondwetsbepaling de voorkeur. Zij zou zowel de eerbiediging als de bevordering van academische vrijheid vast moeten leggen. Zo'n bepaling verplicht overheden en instellingen niet alleen om zich van inmenging te onthouden, maar ook om actief voorwaarden te scheppen waaronder academische vrijheid kan gedijen. Bij het ontwerp van een grondwettelijke bepaling moet de reikwijdte van het wetenschappelijk onderzoek dat door die bepaling wordt beschermd zorgvuldig worden beoordeeld. Wie genieten bescherming, en in welke situaties?

3. Vertaling van juridische normen naar de praktijk

Juridische verankering via de WHW en de Grondwet is onvoldoende om academische vrijheid in de dagelijkse praktijk daadwerkelijk te beschermen. De wettelijke normen moeten worden vertaald naar de praktijk. Kennisinstellingen moeten ieder voor zich uitwerken hoe zij academische vrijheid waarborgen in specifieke situaties, zoals bij intimidatie, inmenging van buitenaf, interne groepsdruk en spanningen tussen bestuurlijke sturing en individuele academische vrijheid. Een landelijke gedragscode voor academische vrijheid kan hiervoor een gemeenschappelijk kader bieden. Daarnaast is een institutionele cultuur nodig waarin academische vrijheid actief wordt besproken, gedragen en toegepast. Pas dan kunnen de juridische waarborgen daadwerkelijk bijdragen aan de bescherming van academische vrijheid.

De KNAW doet de volgende aanbevelingen:

Aan de regering:

- Initieer een wetgevingstraject tot wijziging van artikel 1.6 WHW. De herziene bepaling of bepalingen dienen conceptuele helderheid te bieden over de inhoud en reikwijdte van academische vrijheid, zowel de individuele academische vrijheid als de institutionele autonomie te erkennen, de overheid en instellingen actief te verplichten deze te beschermen, en te voorzien in een norm waarop individuen zich tegenover hun instelling en instellingen zich tegenover de rijksoverheid kunnen beroepen. Dit traject dient te worden voorbereid in brede consultatie met de instellingen en andere betrokken actoren.
- Initieer een procedure voor de grondwettelijke verankering van academische vrijheid. Dit advies spreekt een voorkeur uit voor een afzonderlijke, hybride grondwetsbepaling die zowel de eerbiediging als de bevordering van academische vrijheid vastlegt, en die haar zelfstandige karakter ten opzichte van de vrijheid van meningsuiting tot uitdrukking brengt. Ook dit traject dient te worden voorbereid in brede consultatie met de instellingen en andere betrokken actoren.

Aan de gezamenlijke instellingen (UNL, Vereniging Hogescholen, UMCNL, NWO en KNAW):

- Ontwikkel een landelijke gedragscode voor academische vrijheid die gedeelde uitgangspunten, begripsbepalingen en een gemeenschappelijk kader biedt voor wat instellingen ten minste in hun eigen code zouden moeten regelen, en die de nadere uitwerking aan de instellingen overlaat.

Aan de instellingen:

- Evalueer of de eigen gedragscodes toereikend zijn op het gebied van academische vrijheid en vul deze zo nodig aan. Deze aanvullingen dienen tot stand te komen na raadpleging van de medezeggenschap, en ten minste het volgende te regelen: het onderscheid met de vrijheid van meningsuiting, de bescherming van de ruimte voor verschillende theoretische, methodologische en epistemische benaderingen en

minderheidsstandpunten, de omgang met intimidatie en bedreiging, en de verhouding tussen bestuurlijke sturing en individuele academische vrijheid.

- Weeg het juridisch gewicht van academische vrijheid expliciet mee in besluitvorming waarin zij in het geding kan zijn, zodat andere overwegingen niet ongemerkt ten koste gaan van de academische vrijheid. Dit kan bijvoorbeeld spelen bij besluiten over de inrichting van onderzoek en onderwijs, de uitvoering van kennisveiligheidsbeleid, disciplinaire en arbeidsrechtelijke procedures, en de werving en selectie van bestuurders en toezichthouders.

Aan de leden van de academische gemeenschap:

- Draag zorg voor de verankering van academische vrijheid in de dagelijkse praktijk en cultuur en respecteer deze in de onderlinge verhoudingen. Juridische borging is een noodzakelijke maar geen voldoende voorwaarde. Blijvende bewustwording, dialoog en training binnen bestuurlijke lagen, onderzoeksgroepen en opleidingen zijn nodig om academische vrijheid daadwerkelijk te beschermen.

Tot slot: een sterkere juridische borging van de academische vrijheid vrijwaart haar niet van alle bedreigingen. Zij kan interne groepsdruk, zelfcensuur of alle spanningen die voortvloeien uit maatschappelijke en politieke discussies niet wegnemen. Wel kan zij een helder normatief kader bieden waarbinnen overheid, instellingen, wetenschappers en andere betrokkenen hun verantwoordelijkheden kunnen invullen. Daarmee helpt een sterkere juridische borging niet alleen de knelpunten van nu op te lossen, maar versterkt zij ook de weerbaarheid van het Nederlandse stelsel van hoger onderwijs en wetenschap op de langere termijn. Juist in een tijd waarin internationale ontwikkelingen laten zien hoe snel academische vrijheid onder druk kan komen te staan, is een duidelijke en toekomstbestendige juridische verankering een noodzakelijke voorwaarde voor een onafhankelijke wetenschap.